

NEKOLIKO TOPOGRAFSKIH I POSJEDOVNIH BILJEŽAKA SA HVARA IZ XV. VIJEKA

Dr. Niko Duboković Nadalini

Povijest posjeda na Hvaru nije obrađena. Razvoj ekonomike nužan je korelat političke povijesti, pa sam, polazeći s tog stanovišta (pokušao analizirati najstariju knjigu gracija (davanja na korišćenje pojedincima općinske zemlje), koju posjedujemo na Hvaru. To je registar zabilježaba o davanju zemlje, pisan od više ruku u XV. v., na pergameni, ali nije izravni zapisnik onih investitura koje sadrži, nego prijepis originala, učinjen očevidno da se dobije čistija evidencija. Pošto se zabilježbe u registru ne ređaju po godinama, nego su pisane na preskok, mislim da je original vođen neredovito i neuredno, pa se to odrazilo i na čistom prijepisu, do kojeg je došlo vjerojatno uslijed žalbi.

Arhiv općine hvarske imao je još ovakvih svezaka, koje apsolutno ne nalazim, a kad sam taj arhivski fond 1950. u bijednom stanju skidao sa tavana iznad stare općinske vijećnice u Arsenalu ovaj sam svezak našao zakopan u masi ostalih dokumenata, gdje je bio na najboljem putu da propadne. Ekscerptirajući dakle ovaj svezak u navedenom smislu, nisam mogao postići potpunu sliku agrarno kultiviranih prostora u XV. v., ni njihovu lokalizaciju, kao ni potpunu lokalizaciju kuća, za gradnju kojih se zemlja davala badava, koja okolnost je simptomatična za razvojni stepen mjesta. Svejedno mislim da je i tako nepotpun rad od koristi za poznavanje ovog još neispitanog pitanja i potreban početak.

Iz podataka dakle, što se niže nabrajaju, daje se osjetiti tendenca društvenog kretanja i agrarni interesi ondašnjih Hvarana. patricija, građana i pučana. Vidi se pravac i područje građevinske djelatnosti, razvoj vlasništva terena u aglomeracijama, kao i imena porodica, njihovo stanje i kretanje, stepen u kojem su bili agrarno ili urbanistički korišćeni neki krajevi naše komune, osobito otoka Hvara. Osim toga su ovi podaci poslužili da rasvijetle ili pomognu rasvijetliti neka konkretna pitanja, a još će u mnogočem poslužiti čitaču koji poznaje sredinu.

Što se tiče plemstva, specijalno onog iz predkomunalnih vremena iz ovih bilježaka opažamo, da se nekako povlači u periferne krajeve otoka, što je vjerojatno dobrim dijelom bila posljedica napuštanja pozicija na hvarskoj ravnici, centru političkog previranja, gdje je nekonformistički duh bio zavladao masom pučana i gdje su ovi već uvelike započeli svoju emancipaciju i prije poznatih revolucionarnih događaja iz XVI. v. Mi tu vidimo podizanje nekih pučana, koji s lakoćom postizavaju općinske zemlje, što je moralo biti efekat upliva što su ga pučani imali u to doba u Hvaru, bilo uslijed kooptiranja šest pučkih obitelji u patricijat 1420. (tu je doduše na ravnici zadovoljen izgleda bio samo Dol - v. članak o »Emancipaciji naselja etc.« u ovom svesku), pa su ove morale pomoći onima, koji su od te agregacije (primanja u Veliko vijeće) ostali isključeni, bilo pak radi jednodušnosti pučana na ravnici, koji su se u to doba borili za crkvenu samostalnost sela. To je bilo vrijeme kada su pučani, da istaknu svoju snagu, sagradili kapelu Sv. Nikole na najvišem vrhu otoka, i kada su vjerojatno uveli noćnu ophodnju »Za križem«, kao čisto pučku manifestaciju izvan rituala. Naravno, selo se služilo onim kanalom, koji mu je jedini bar djelomice bio na raspolaganju, a to je bila crkva.

Sve se to zbivalo, kao i neke društvene promjene, koje nisu predmet ovog članka, u naoko mirnom razdoblju hvarske povijesti, prije pučkog prevrata, kao rezultanta evolucije sela u odnosu na gradsku otočku upravu i upravljače, i psihološke rezignacije starog plemstva, koje se najprije odreklo svojih feudalnih težnja, i u tom znaku predalo t. zv. Belin privilegij na čuvanje komuni, smatrajući ga od tada zajedničkim privilegijem svojim i samozvanih gradskih patricija, onih koji su dolaskom Venecije 1278. došli na vlast.

Doduše, to povlačenje plemstva sa centra otoka možda je imalo, bar djelomice, i drugi uzrok. Možda je to povlačenje željela i komuna u Hvaru, bar u odnosu na one stare plemićke obitelji, koje su je pokušale srušiti u početku XIV. v. Bila je to stvar doduše prilično davana, ali se je mogla ponoviti, a u onim vremenima se dugo pamtilo.

* * *

Prelazeći konkretno na predmet početak ćemo sa Jelsom.

U tom mjestu topografsko i povijesno središte jest Glavica ili Glavičica, kameni greben koji je još u XV. v. dijelio crkvu Sv. Marije od Rive (današnje pjace). Znamo da je crkva postojala već 1331., dakle i ranije, a svejedno se i na tom mjestu zemlja još u XV. v. dobivala od općine badava.

U neposrednoj blizini je i voda, što izlazi ispod Glavice, i po kojoj se mjesto nazivalo u XIV. v. »fons vocata Ielsa«, možda prije nego li »portus de Pitue«, premda su oba naziva zabilježena kao nazivi mjesta u Statutu iz 1331. Dajemo prioritet prvome, jer je logično pomisliti, da su Pitovljani mjesto nazivali »vodom« dok su možebiti

stranci uvalu nazvali lukom sela, kome je pripadala. Legenda spominje još i naziv »portus s. Ioannis« po crkvi Sv. Ivana u Veloj bandi.

Prema našem registru dobile su teren i gradile na Glavici stan dvije obitelji iz praplemstva, Gazzari i Fumatis, a uz njih ugledni brodari pučani Radašinići, Stanoevići i Cripici (vjerojatno naši Cripovići). Ovaj odnos potpuno je u skladu sa ekonomikom vremena: bilo je to vrijeme uzdizanja pučana brodara, i pučana kao novih narodnih prvaka.

Kada je mjesto — inače »voda« i »luka Pitava« — počelo dobivati svoju fizionomiju radi stalnih naseljenika, i radi razvoja plovidbe, nastao je drugom polovicom XV. v. još jedan centar mjesta, oko prastare crkvice Sv. Ivana, koja je do tada ležala na goljoj morskoj hridi, kao i danas na pr. Sv. Petar u Vrboskoj. Tu se najprije smjestio 1460. Juraj Trbušković, iz Vrbanja, brodar, koji je imao kuću u Hvaru (1473.) i Splitu. Po opisu terena što ga je od općine dobio vidi se, da do toga časa između Sv. Ivana i mora nije još bilo kuća. Znači, dakle, da je današnji trg Sv. Ivana nastao mnogo kasnije, što inače svjedoče najstarije kuće na njemu iz konca XV. ili poč. XVI. v.

Zanimljivo je i karakteristično za ekonomiku tog doba i za karakter aglomeracija gradskog tipa, da je općina zemlju za gradnju davala bađava i na tim centralnim mjestima, jednako kao i u samome gradu Hvaru, što ne bi bio slučaj, da su ova mjesta bila kroz par generacija došla do nekog stupnja razvitka. Vidi se, da je blagostanje bilo u povojima, da se stvaralo politikom pomorske trgovine, koju je mogla voditi komuna pod okriljem Venecije u tom XV. v., dok je ranije predkomunalno stanje, ono do početka XV. v., baziralo ekonomiku na autarhiji: plemstvo i seljaci su živili na selu, dok građani počinju sa gradom Hvarom. Općina je pak raspolagala i davala pojedincima zemlju iz zemljišnog fonda zajedničke svojine, naslijeđenog od našeg starog slavenskog uređenja na otoku.

Komuna je značila nešto sasama drugo nego uređenje prije njene afirmacije, onakovo kakovo nam je ostalo nakon prestanka neretljanske vlasti. Komuna, kao svugdje u Evropi, bila je tvorac individualnog građanina i grada. Želja da se razvije grad i veća naselja vidi se izričito iz jedne zabilježbe o davanju terena za gradnju kuće u Hvaru, koju čitamo u ovom istom registru, a doslovno glasi: »ut habeat causam habitandi et permanendi in Lesina, et ut civitas populaverit«.

Nastavit ćemo sa položajem Sv. Ivana još uvijek u Jelsi. Tu je uz navedenog Trbuškovića imao kuću patricij Fumatis, iza crkve, pak pop Luka, sin Radoja Radašinića (ista imena kao na Glavici) dobio je komad terena da ga presuši, dok je crkva sama stajala na tupom poluotoku. Groblje je bilo pred crkvom, pa tu još jedna kuća Fumatis, a sa sjeverne strane škver — danas pomaknut nešto istoč-

nije, na Lučicu. Zapadno je škver graničio sa pop Lukom. Predjel se zvao Istok.

Na obali pak, nekako na položaju današnje kuće Carić, ili nešto dalje prema Sv. Roku — jer je do početka XVII. v. uvala bila plovna do vrha današnjeg drvoreda, (a 1843. kod izrade prve katastarske mape po prilici do polovice duljine drvoreda), imao je patricij Silvestar Zečić sredinom vijeka kuću i vlastiti pristan (molum), građen naravno u suho. Još jedan pristan — općinski — bio je sjeveroistočnije i zatvarao već onda ono što bi bio početak današnjeg Mandrača u Velikoj bandi. Između Ser Zečića zapadno i Ser Antuna Zucca istočno (»ser« = gospodin, oznaka plemstva u to doba), Jakov Filipović i Cvitan Lukoević dobili su 1473. zemlju za gradnju kuće. I ovdje je zemlja općinska i daje se još uvijek badava.

Obronak brda Burkovo (Vukovo) sa sjeverne strane luke, sa ogradama, u današnjoj Maloj bandi zvao se Kominat. Taj je položaj sukcesivno napučen od crkve Sv. Mihovila ulicom prema istoku u današnju Malu bandu. U XV. v. prostor je još bio prazan. Pitovske kuće iza današnje Zdravstvene stanice došle su mnogo kasnije (Radonić, Manola, Duboković Nadalini), dok je današnja kuća ovih zadnjih gradena u XVI. v. od roda Simoneti (ovo ime podsjeća na Šimuniće, koji su 1550. gradili svoj dvor u Svirčima).

Crkvu Sv. Mihovila gradili su brodari Radašinići, koje smo već našli na Glavici i kod Sv. Ivana, i time su stvorili centar za taj dio Jelse, podalje od mora na uzvisini. Crkva je prilično velika (3,30x9,70 m) i ima prelomljeni svod. Koncem XVI. v., za vizitacije Valeriusa, koji je obišao Dalmaciju nakon Tridentinskog koncila, crkva je zapuštena (tako kaže zapisnik), pa se čini da Radašinića nema više. Brigu oko nje preuzeli su u XVII. v. Palaversići, kada su došli sa Primorja kao »novi stanovnici« i privilegirani majstori klesari, te naselili položaj iza crkve. Kuća je i danas znatnih dimenzija i na krasnom dominantnom položaju.

I u ovome predjelu imali su kuće spomenuti Silvestar Zečić i dva Gazzara: Šimun i Vidoš, pa 1463. braća Radoj i Juraj Radašinić, koji su možda tada gradili crkvu. Uz njih bili su pučani Važić i Remetić. Malo podalje, prema zapadu na Gojdanji, bili su kurat »gornjih sela« Mladen (v. za »gornja sela« članak u ovom svesku »Emancipacija« etc.) i nećak mu don Ivan.

Između današnje Lučice i Gradine imali su opet imanja Radašinići i Gazzari. Gratia Luki Radašiniću, onom koga smo već spomenuli, iz 1472. kaže: »Dno Luce nomine Radoj Radasinich (dakle zapis se vrši na oca posredstvom sina — Op. N. D. N.) 30 passus circa vallem Ielsa incipiendo a Vitargna usque ad punctam de Gradina, pro faciando domus.« Ovdje imamo rječit primjer neodređenog omeđivanja općinske zemlje date u investituru, stvar koju smo inače mnogo puta opazili, što je dozvoljavalo da pogodovnik gratiae uzme mnogo više nego li mu je odobreno. Međe u ovom konkretnom slučaju obuhvaćale su više stotina metara u jednom pravcu, dok je gra-

tia glasila na »30 passus«. Do Radašinića bio je Antun Gazzari.

U to doba današnja Lučica iza Kanuna zvala se Krajanska lučica, dok se jedan bočić ispod puta za Gradinu (odakle počinje gornja gratia) zvao Vitarnja, tako da je današnja Vitarnja — s druge strane uvala — zapravo Antivitarnja, kao uvala i otok Pokonjidl kod Hvara.

Antun Gazzari je dobio imanja i drugovdije u uvali Jelse, i graničio sa patricijima Fumatis i Jakšić.

Otok Zečevo »prope villa Ielsae« dobio je 1468. Ser Antun pok. Ser Antuna Piretića. Karakteristično je — kako smo gore istaknuli — ovo uzimanje bezvrijednih perifernih terena, jer je na Zečevu isključena svaka kultura. Vjerovatno je bio uz posjed vezan ribolov.

✦ Današnja Vrboska je naselje Vrbanja i »drugih okolnih sela«, kako kaže kurat Vrbanja Nikola Starjanić 1504., »čiji su stanovnici želili loviti srdele.« Taj proces seobe u Vrbosku počeo je sporadično možda i u XIV. v., ali je bio intenzivniji u toku XV. v. U XIV. v. položaj se zove »Vrbanjska vala«, pa se ta denominacija nalazi i u Statutu 1331., dok isti Statut spominje Sv. Petra kao granicu između teritorija Vrbanja i Pitava. Sv. Petar je bio patronat patricija Hranotića. Iz toga bi se moglo suditi, držeći se ondašnje prakse, da je i u Vrboskoj prije stvaranja stalnog naselja bilo mnogo patricijske zemlje. Crkvice je 1469. dobila današnji oblik.

Prvi stalni stanovnici Vrboske sagradili su malu crkvu Sv. Marije, koja je podpadala pod Vrbanj kao i naselje. Spomenuti kurat Starjanić dobio je 1478. 40x45 paša zemlje, da si sagradi kuću, negdje između Studenca i mora. God. 1463. posjedovao je kuću i raniji Vrbanjski kurat Cvitan Petrović.

Crkva Sv. Lovrinca građena je kasnije, koncem XV. v. od onog dijela pučanstva, koje je tražilo odcjepljenje Vrboske od kuratije Vrbanjske. Mnogo kasnije je pregrađena u današnji oblik, dok je Sv. Marija tek oko 1580. pretvorena u tvrđavu.

God. 1465. sagrađen je u Vrboskoj prvi pučki uređaj. Općina je dala zemlju ispod Sv. Marije. Brodova je moralo biti, pa i većih. Matija Ivanić, koga zapisi najčešće nazivaju Matul, imao je u Vrboskoj kuću 1468., i sigurno tamo držao svoj brod.

Nekoliko godina prije, 1459., registar bilježi, također u Vrboskoj, investituru zemlje Ivanu i sinu mu Petru Piretiću, od kog roda su Hektorovići. Njihova gratia bila je na položaju Carna luka, uz Marina Boro(vi)ća, specijala, Jurja Boro(vi)ća, Mikše Sažunića, pa nadalje uz Bogdaniće i Parničiće, te Vučiće i konačno opet patricije Dobroslaviće.

Registraciju gratia na području starih sela nismo obavili pojedinačno, ali globalno uzevši, na pr. u Dolu skoro ih nema. Znači, čini nam se, da je teren zasićen, a to opet znači, da je ovo mjesto društveno i ekonomski starije, a to odgovara i povijesnom razvoju. U Vrbanju ih ima relativno malo. Prema tome, na otočkoj ravnici, ističu se sa investiturama Jelsa i Vrboska, dva mlada naselja. Dol se

uvijek dijelio na dvije frakcije (Sv. Ana i Sv. Marija, odnosno Cikaldol i Viridol, — a u XV. v. nalazim umjesto ove zadnje denominacije također »Velidol«).

Najveći dio hvarske ravnice jest onaj što se prostire između Staroga grada i Vrboske i zove se u povijesti »polje Sv. Stjepana«, možda po prvobitnim velikim kompleksima što su pripadali crkvi. Kako rekosmo, mi polje ovdje ne analiziramo, nego uzimamo bilješke s onih područja, koja mogu služiti za ilustraciju demografskih i agrarnih tendencija tog vremena, da naime steknemo dojam o mjestima gdje su se lokalizirale investiture zemlje i naselja. Zemlje u ravnici bile su najvećim dijelom od prastarih vremena zauzete kao vlasnost biskupa i kaptola, i patricijata, dok su seljaci bili vlasnici manjeg dijela zemlje, t. zv. baštine. Za stari patricijat i najstarije stanovnike naravno je, da su tamo bili, dok je crkva vjerojatno naslijedila dobra nadbiskupa splitskog.

Stari grad je u XV. v. prilično napučen, pa su zato zabilježbe iz tog vijeka relativno oskudne. Tu napučenost nam rječito svjedoče još brojne gotičke, a i romaničke kuće u tome mjestu.

Zabilježili smo ipak, da je 1463. Ser Hektor pok. Ser Antuna, dakle djed Petra Hektorovića, dobio zemlju na mjestu već ranije zvanom Tvrdalj (»Tverdagl«), gdje je u susjedstvu posjedovao zemlje. Do njega je bio Pavao Paladini, patricij.

Po Statutu općine područje Kabal (poluotok što zatvara stari gradsku uvalu), područje Plame, koje je onda išlo od Sućurja do Jel-se po prilici, Plaže — koje po Statutu sižu od Dubovice do današnjeg Gromindolca po prilici — i konačno Šćedro, nisu smjeli biti predmet sticanja privatnog imanja. Međutim abuzus se vršio na širokoj osnovi, što možemo viditi i u popisu zemalja općine iz 1407. (u knjizi Statuta), i u istom našem registru.

Tako su na Šćedru oko 1465. dobili investiture patricij Nikolini, Fumatis, Piretići (braća Simun, Matej, Nikola, Hektor, Petar Antunovi — svaki za sebe posebno).

U Zavali, nasuprot Šćedru, onda zvanom Zaca, bio je Zorzi Pacis već 1460. i sin u Hvaru ime već početkom XIII. v., a Zorzi 1464. gradi gat pod Anuncijatu), a u susjednoj Taji (Ptali) Alegreto (sigurno Radovan) Hranić, Toma Petrov i Marin Staklić.

Zabilježio sam dva pučana, koji vade kamenje na Šćedru iz kamenoloma kod Starih stanih. Ova »petrara« je danas još dobro uočljiva. Ova dvojica su Jakov Posatović i Mihovil Milošinić.

Posvuda, ali napose u plažama, gdje je trajna kultura bila za-branjena — jer je predio morao biti slobodan radi paše — pravile su se vapnenice kao i danas. Tako u Jagodni g. 1473. meštar Marko pok. meštra Radovana iz Dubrovnika gradi vapnicu. Iste godine gradi kuću u Burgu u Hvaru, pa mu je vapno vjerovatno služilo za tu svrhu. God. 1459. Katarin Vukčić — morao je također biti brodar, obitelj mu ima zemlje u Vrboskoj i Hvaru — dobiva zemlju u »Milni Zaratac do vapnenice Ser Ivana Piretića«. Zanimljiva je bilješka,

gdje se vidi da »Zaratac« znači današnje Zračće, a »milna« je generički naziv ovdje upotrebljen u primitivnom smislu, a ne kao vlastito ime, kao što danas ta riječ označava niz vlastitih imena uvala na Hvaru i drugovdje; »milna« je uvala sa žalom, dok je mil = žalo.

God. 1457. Ser Piero Grifficus, patricij iz roda Piretića, dobiva Dubovicu, a 1460. dva obrtnika dobivaju Dub: Juraj Kalafati i Križan Marangun.

Zabilježbe što se odnose na sam grad Hvar bit će obrađene u posebnom članku. Ovdje ćemo samo kazati da se u toku XV. v. izgrađivalo Burg u tolikoj mjeri, da valja pretpostaviti, da je prije toga doba bio pust. Bit će stršili u Burgu ostaci starih utvrđenja, možda neretljanskih, srušenih ili napuštenih u toku borbi s Venecijom, pa se za to u XIII. v. pristupilo gradnji današnjeg grada ispod fortice, kako se to vidi iz dokumenata nastalih u vezi predaje grada Veneciji.

Pred Hvarom su t. zv. Pakleni otoci, koji se tako zovu, jer se na njima izrađivala paklina za premazivanje brodova (trebalo bi za to = paklinski). Na otoku Sv. Stjepana (danas Marinkovac) 1460. imao je Šimun Gazzari vinograd na položaju Ždrilca, u blizini naslija Nikole Primo. Tu je bio i Antun Primo. Na Velom otoku iste godine Nikola Vukčić imao je zemlju do same crkve Sv. Klementa, po kojoj je nastalo novo ime otoka. Doba gradnje crkve je nepoznato, zabilježena je 1394. U susjedstvu dobio je zemlju patricij Benedikt Klišanić.

Iza grada u Sutjeski posjedovao je Vukas iz Krajine zemlju do patricija Ozorisa. Došljaci iz Primorja svi su se prezivali »de Kraina«, a bilo ih je na otoku priličan broj, pa i u XIII. i u XIV. v., što nam svjedoči i Statut. Znači da je demografski priliv sa Primorja na otoke išao nekom konstantom, iako naravno mnogo blaže nego li kasnije, kad su Turci počeli vršiti pritisak.

Uvalu Pokonjidlol kod Hvara držao je Radoje iz Krajine.

Sučuraj se u XV. v. nazivao »Campus s. Georgii in Plame«, Gdinj, koji bi također mogao biti onako nazivan, nije tada imao još svog Sv. Jurja. Sto godina ranije Statut također za Sučuraj kaže: »ecclesia s. Georgii qui est in capite insulae.« Do zemlje patr. Kažota Bertuzzi dobio je spomenuti već Ser Hektor sedam investitura — »ubi sibi placuit« — svaku od po 30 motika prema običaju, sa dužnošću davanja općini 1/8 prihoda također po običaju (pa za to nismo posebno navadali). Ipak je propis izigran, jer se investiranjem očeva i sinova sabralo 210 motika, što nije za insularne prilike mala stvar, a zemlju su mogli birati i zaokružiti je, uzeti dakle više. Pogodovani su osim Ser Hektora sinovi mu Antun, Jakov, Andrija, Dominik, pa brat Nikola i Petar — sin mu.

U Zastrazišću na Kukarači (Krušovrat?) g. 1459. dobio je već navedeni Silvester Zečić zemlju kao i Hektorovići u Sučuraju, a god. 1460. Milovac Alegreti u Podstrazišću. Ni u ovom zadnjem slučaju ne može biti govora niti o približnoj točnosti omeđenja investirane ze-

mlje, jer zapis glasi: Stražbena glava na istoku, Andrija Kovač na zapadu, općinski brijeg na sjeveru, Radonja Crnoglava na jugu. Iste je godine Dobrić Kurtelačić dobio zemlju u Zastraišću između Vele gomile, Bogdana Zoranića i Ser Ivana Piretića. Na kraju Ser Silvestar dobio je Dolce iznad Kukorače.

Iako je ovaj prikaz fragmentaran, izgleda nam da pokazuje više stvari. Najprije tendenciju patricijata da traži nove zemlje izvan »političke« zone otoka. Patriciji grade kuće u Jelsi, koja postaje luka, i gdje se izgleda žele ukloniti iz ranijih svojih ladanjskih kuća na ravnici, kao što je na pr. položaj Mirje kod Vrboske. Vrboska se razvija. Građani dobivaju mnoge investiture, kao Radašinići u Jelsi na sve strane, pa taj Zorzi Pacis, koji gradi i pristan u Hvaru, Vukčići u Zraču, Vrboskoj, hvarskim otocima, etc. Konačno opaža se neprestani priliv ljudi iz Krajine. Veći priliv ovih odnosno bosanskih izbjeglica počeo će dolaskom Turaka pred konac vijeka. Tada će nastati na Hvaru sasvim novo naselje Donje Pitve (Ostrvica).

A inače, praksa davanja zemlje u investituru nije značila prenos vlasništva, nego samo posjeda, uz obavezu davanja općini dijela prihoda. Svejedno su investirani postajali praktično vlasnici, pa možemo reći da je to bila nova građanska i individualna (stihijska) forma stvaranja privatnog vlasništva podjelom onih agrarnih fondova što ih je komuna naslijedila kao zajedničko općinsko dobro od prvobitnog slavenskog posjedovnog reda na otoku.